

МЕТОД “УСНОЇ ІСТОРІЇ” У ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

Автор розглядає метод “усної історії” й наголошує на його потенціалі у процесі виховання сучасних підлітків, уразливих категорій зокрема. В центрі уваги дослідниці базові правила підготовки до “усної історії”, її різновиди та особливості роботи кореспондента й респондента, а також упровадження методу “усної історії” у виховну практику закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: усна історія, кореспондент, респондент, метод, підлітки уразливих категорій, заклад загальної середньої освіти.

Згідно з цілями освіти, викладеними у Концепції Нової української школи, сучасний учень має бути особистістю із активною життєвою позицією і сформованими морально-етичними принципами, що вміє поєднувати прагнення власного благополуччя і служіння на користь суспільства і держави. Досягнути цього можливо за умов методичної рефлексії класичної педагогічної спадщини та осмислення і впровадження методів сучасної педагогіки. З цього приводу академік І. Бех зауважує: “Пошук ефективних шляхів долучення зростаючої особистості до вищих духовних цінностей виправдано пов’язується з удосконаленням змісту, форм та методів цього процесу. ... У методах може переважати тенденція до виховного діалогу чи монологу, апеляція до сприймання чи свідомості й самосвідомості вихованця” [1, с. 7–8]. Одним із методів, який звертається до свідомості й емоцій підростаючого покоління, допомагає проживати, переживати, переосмислювати певні ситуації минулого, є так звані “оцифровані спогади”, або “усна історія”.

В останні роки вчені-гуманітарії, педагоги і психологи зокрема, все більш активно послуговуються у своїй дослідницькій практиці методом “усної історії” (англ. “oral history”). Цей напрям наукових досліджень набув інтенсивного розвитку у другій половині ХХ століття. В Україні “усна історія” з’явилася у 1990-х роках. Саме тоді в нашій державі відбулися перші наукові заходи, на яких було заявлено про існування альтернативного напрямку “oral history” та обговорено його перспективи. Наукова комунікація сприяла виникненню співпраці різних соціальних інституцій та здійсненню низки міжнародних і вітчизняних наукових проектів, у тому числі, “Усна історія Степової України”,

“Усна історія української селянської культури 1920–30 рр.”, “Імена замість номерів. Книга пам’яті колишніх в’язнів концтабору Дахау”, “Усна історія деколективізації в Україні 1990-х років: селянський досвід” та ін. [4]. Одним із найпотужніших проектів сучасності є “Майдан: усна історія”, який реалізується Українським інститутом національної пам’яті і ставить за мету зібрати відео- й аудіосвідчення, суб’єктивний досвід активістів Євромайдану. Дослідники вважають, що “винятково важливим для динамічного розвитку усної історії є функціонування офіційної інтернет-сторінки Української асоціації усної історії, де розміщено чимало корисних матеріалів методичного, бібліографічного, інформаційного плану, які допомагають початківцям опанувати базовий теоретико-методологічний інструментарій” [3, с. 2].

Незважаючи на достатню увагу до зазначеного методу вчених різних галузей наукового знання, дослідниками досі не вироблено єдиного трактування поняття “усна історія”. За визначенням Асоціації усної історії (США), це метод збирання, зберігання та інтерпретації спогадів людей, учасників подій минулого. Один із відомих його дослідників П. Томпсон пропонує розглядати “усну історію” як інтерв’ю, посередництвом якого здійснюється фіксація суб’єктивного знання окремої особистості про епоху, у котрій вона жила [див. 2, с. 29]. У контексті нашого дослідження ми розуміємо “усну історію” як метод запису свідчень, результатом якого є розповідь очевидця, людини, що має спогади про минуле із заявленої теми (проблеми).

У виховній роботі закладів загальної середньої освіти з підлітками уразливих категорій цей метод показав свою високу ефективність. Зауважимо, що аналіз результатів досліджень дозволив науковцям лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України визначити підлітків уразливих категорій як осіб 11–15 років, які за обтяжливих обставин свого життя швидше від однолітків піддаються дії негативних факторів оточуючого середовища, що може спричиняти нерозуміння ними значущості соціальних цінностей і правових норм, несформованість навичок асертивності, вмінь конструктивної взаємодії,

Особистість у просторі виховних інновацій

прагнень брати участь у благочинній діяльності. За нашими даними, заклади загальної середньої освіти заносять підлітків уразливих категорій до соціальних паспортів й розподіляють на наступні типи: діти, позбавлені батьківського піклування через різні обставини; діти з неблагополучних, асоціальних сімей; діти із малозабезпечених сімей; діти із багатодітних сімей; діти-сироти; діти-інваліди; діти батьків, що постраждали від чорнобильської катастрофи; діти працівників органів внутрішніх справ і військовослужбовців, які загинули під час виконання службових обов'язків, зокрема, на сході України; діти із внутрішньо переміщених родин тощо.

Безпека середовища, у якому виховуються такі діти, активна їх участь у громадському житті є надзвичайно важливими для них. Саме таким чином можна сприяти утриманню підлітків від поведінки, яка може їм зашкодити або призвести до потрапляння у небезпечні ситуації. На думку вченої Ж. Петрочко, у сучасному вихованні “постала проблема виховати людину з кращими моральними якостями й великим особистісним потенціалом, здатну самостійно визначати проблеми та розв'язувати їх нестандартно, підніматися над складними життєвими ситуаціями й успішно ставити та вирішувати стратегічні завдання власного й суспільного розвитку” [6, с. 84]. Відповідно одним з орієнтирів у роботі сучасної школи має бути пошук і використання таких ефективних методів, які забезпечували б виховання в учнів, підлітків зокрема, морально-духовних цінностей та сприяли залученню їх до системи конструктивних суспільних взаємин. Для підлітків уразливих категорій це набуває особливого значення через їх більшу схильність потерпати від дії негативних зовнішніх впливів середовища внаслідок певних обставин життя, тому необхідно забезпечити їм умови для розвитку рефлексії і критичного мислення, стимулювати прояви підлітками ініціативи, творчості й самовиховання як у шкільному житті, так і поза ним.

Такі можливості створює для підлітків “усна історія”. Метод “усної історії”, на перший погляд, є простим сумлінним транслюванням спогадів упродовж інтерв'ю. Однак, зауважимо, що “усна історія” вимагає від підлітків

грунтовної підготовки: безпосередньому проведенню роботи за цим методом має передувати заняття з елементами тренінгу, яке, як правило, проводиться у групі із такою кількістю підлітків, що можуть легко розбитися на пари та випробувати себе в обох ролях – і респондента, і кореспондента. Перед початком формувального етапу експерименту з метою синхронізації зусиль науковців і педагогів-практиків у вирішенні нагальних проблем формування просоціальної поведінки учнів нами було запропоновано для педагогічних колективів закладів загальної середньої освіти, залучених до експериментальної роботи в рамках НДР-1 лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя, базові правила підготовки до “усної історії”, які увійшли до пакету інформаційно-методичних матеріалів. За їх допомоги шкільними психологами було проведено заняття з елементами тренінгу “Усна історія, або театр двох”, упродовж якого підлітки мали змогу ознайомитись із поняттям “усної історії” та її “історією” в Україні і світі, основними правилами підготовки і проведення “усної історії” та відмінностях цього методу збору інформації від класичного журналістського інтерв’ю.

Під час розгляду таких відмінностей було зауважено, що, як правило, змістом журналістського інтерв’ю є коментарі про сучасність, натомість у фокусі уваги “усної історії” – персональні погляди, згадки й емоції конкретної людини про певну подію, причому інтерв’ю з таким “свідком” може тривати достатньо довго – до декількох годин з тим, аби оповідач зміг розповісти якомога більше фактів із заданої теми, запропонувати свій погляд на проблему та відтворити різні емоції. Підліткам було наголошено, що результат інтерв’ю – “усна історія” – стає історичним документом, доступним для громадськості, однак, за умови, що особа, яка дала інтерв’ю, погодиться на його оприлюднення (публікацію).

Окрім того, підлітків було ознайомлено із двома різновидами “усної історії”, які виокремлюються в залежності від мети інтерв’ю: біографічна (нарративна), тобто розповідь про історію життя у певний відрізок історичного часу, покликана з’ясувати суб’єктивне сприйняття людиною минулого свого

народу; та проблемна (тематична, сфокусована) – вивчення переживань особистістю певної події, ситуації чи явища. Також було проаналізовано змістову й процесуальну складові “усної історії”: кореспондент має володіти змістом, тобто темою (проблемою), про яку збирається робити відео- чи аудіо-запис, та інформацією про респондента, а також вміти організувати процес – отримати згоду на інтерв’ю, зустрітися із оповідачем заздалегідь для обговорення можливих питань, підготувати їх перелік, перевірити техніку, домовитися про зустріч. Проте, передусім інтерв’юер повинен мати відповідний рівень комунікативних навичок – не перебивати респондента під час запису, уникати заперечень та категоричності у висловлюваннях, вміти слухати, вміти вловлювати “мову тіла” співрозмовника. Відтак, текст, промовлений оповідачем, піддається потужному впливу з боку кореспондента: саме він визначає емоційний тон опитування, може мімікою чи жестами спровокувати респондента більш поглибитись у деталі або, навпаки, уникнути певної теми, відповідно це потребує від нього належного рівня розвитку “емоційного інтелекту”.

Особливостям поведінки інтерв’юера було приділено значну увагу під час роботи підлітків над відкритими для обговорення міні-інтерв’ю, або проблемними (тематичними) “усними історіями” “Несправедливість, закарбована у пам’яті”. Підлітки-кореспонденти навчалися правильній організації запису: вступ, у якому зазначаються імена інтерв’юера та оповідача, дата й місце проведення інтерв’ю і його тема, узгодження його тривалості; правильне налаштування та розташування засобів відео- та аудіо-запису; повага до прав оповідача залишатися анонімом або відмовлятися обговорювати певні теми чи відповідати на поставлене запитання; збереження отриманих даних.

Упродовж своїх “усних історій” респонденти намагалися відтворити у найдрібніших, по можливості, деталях ситуації “несправедливості”, що була заявленою темою, та передати ті емоції, думки, почуття, які колись охоплювали їх як учасників цих ситуацій. При цьому підлітки-кореспонденти припускалися стандартних помилок: влаштовували “допит”, намагаючись дізнатися усі

подробиці й наслідки “несправедливості”, перебивали й висловлювали особисте ставлення до слів оповідачів, відволікались і втрачали хід розмови, завершували інтерв'ю раптово, що разом суперечило основному принципу “усної історії” – комфортності респондента, як фізичної, так і психологічної.

Найбільші труднощі викликали у підлітків підготовка запитань та заповнення пауз. Учнями було з'ясовано, що стандартних питань в “усній історії” не існує, оскільки все залежить від особистості оповідача та теми розповіді, можливі лише запитання уточнюючі (наприклад, “Що саме Ви маєте на увазі?”) або мотивуючі (“І що потім трапилося?”), якщо у процесі інтерв'ю виникла пауза. Також кореспонденти навчалися підтримувати респондентів жестами й мімікою та використовувати нейтральні заохочувальні слова (“розумію”, “так-так, звісно”, “справді”).

Після закінчення заняття з елементами тренінгу “Усна історія, або театр двох” та обговорення з підлітками поточних і підсумкових вражень учням було запропоновано підготувати “усну історію” “Право на повагу”. Її тема була продиктована однойменною працею видатного педагога Я. Корчака, у якій він закликав дорослих бачити в кожній дитині, насамперед, гідну поваги Особистість, що має право жити свідомим, відповідальним життям [5]. Ми отримали “усні історії”, які були присвячені найактуальнішим для підлітків проблемам: право на особисте життя (вибір друзів і коханих), право на повагу до власності, речей і грошей зокрема, право на таємницю (щоденники, листування у соціальних мережах), право бути собою (одяг, зачіска, захоплення), право на помилку і її виправлення та ін.

Логічним завершенням роботи за методом “усної історії” стала “Скринька поваги” із письмовими рекомендаціями підлітків своїм одноліткам, серед яких були наступні: 1) будьте готові до того, що всі люди різні – не кращі й не гірші, але всі вони гідні поваги; 2) навчіться сприймати людей такими, якими вони є, і не намагайтесь змінити в них те, що вам не подобається; 3) цінують в кожній людині особистість і поважайте її думки, почуття, переконання, прагнення, незалежно від того, чи збігаються вони з вашими. Окремо самі підлітки

Особистість у просторі виховних інновацій

запропонували відкрити “Скриньку для батьків”, до якої надійшли такі пропозиції: 1) поважати підлітка – це вважати його особистістю та визнавати за ним право приймати рішення; 2) повага не може бути односторонньою, дитина відіграє в родині найменшу роль, але й ця роль гідна поваги; 3) підліток має право голосу під час вирішення сімейних проблем; 4) не треба бути в родині командиром, необхідно бути помічником і радником; 5) підлітку потрібна не “тверда рука”, а рука допомоги, не керівник, а союзник.

Зауважимо, що потенціал “усної історії” у процесі виховання сучасних підлітків, зокрема, формування їх просоціальної поведінки, є потужним і певною мірою терапевтичним, оскільки здійснює значний психологічний ефект. Підлітки через особливості свого віку більше довіряють одноліткам, ніж дорослим. Відкрити для підлітків шлях допомоги, співучасті з іншими людьми, підтримки і заступництва набагато легше за умови їх творчої взаємодії. “Усна історія” створюється двома особами і фактично являє собою продукт сумісної діяльності підлітків – розповідача (респондента) і дослідника, що організовує і проводить інтерв’ю (кореспондента). Продуктивна взаємодія двох підлітків, що готують “виставу”, дозволяє їм стати співавторами, які разом отримують досвід дружньої підтримки, спільної відповідальності, творчої роботи із мовленням і пам’яттю, з партнером, звуком і простором, та сприяє виявленню основних просоціальних якостей особистості – доброзичливості, довіри, емпатії, чуйності, толерантності.

Таким чином, упровадження методу “усної історії” у практику закладів загальної середньої освіти дозволяє зробити освітній процес модерним і цікавим, створює сприятливі умови для обговорення різних складних для підлітків життєвих ситуацій та ефективної взаємодії учнів з оточуючими, розширює їх можливості роботи з інформацією, активізує у підлітків процеси рефлексії, самоконтролю і самовиховання.

Література:

1. Бех І. Д. Загартування особистості вчинком як освітня мета / Бех І. Д. // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2017 рік / за ред. І. Д. Беґа, Р. В. Малиношевського. – Вип. 6. – Івано-Франківськ: НАІР, 2018. – С. 7–20.

2. Киридон А. Метод усної історії в структуруванні минулого / А. Киридон // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 111. – С. 29–33.
3. Кісь О. Усна історія в сучасній Україні: здобутки і виклики часу / Оксана Кісь // Heinrich-Böll-Stiftung. – Київ, 2017. – С. 1–2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.boell.org/>
4. “Комунікативні горизонти усної історії”: матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Переяслав-Хмельницький], 17–18 травня 2013 р. / [Упорядники: Г. Г. Грінченко, Т. Ю. Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 280 с.
5. Корчак Я. Право на повагу // Януш Корчак / Упоряд. І. Ковальчук, пер. із пол. І. Ковальчук, Б. Матіяш, Р. Свято. – Київ: Дух і літера, 2012. – 328 с.
6. Петрочко Ж. В. Концепція школи, дружньої до дитини: основні положення та терміни / Ж. В. Петрочко. – Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології – 2014. – № 2 (36) – С. 84–92.

Ничкало С.А., Київ

ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ КОНТЕКСТ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ ВІЗУАЛЬНИХ МИСТЕЦТВ

Вища мета естетичного виховання – духовний розвиток людини. Емоції і почуття, які виникають у “спілкуванні” з мистецтвом, спонукають до рефлексії, глибшого самопізнання, що впливає на становлення системи цінностей. Це дозволяє ввести в науковий тезаурус поняття емоційно-ціннісного контексту естетичного виховання як необхідної умови досягнення його мети. Дотримання емоційно-ціннісного контексту передбачає комплекс методів і підходів, серед яких – врахування гедоністичного характеру сприймання мистецтва.

***Ключові слова:** естетичне виховання, естетичне сприймання, візуальні мистецтва, цінності, емоційно-ціннісний контекст.*

Естетичне виховання і мистецьке навчання нерозривно пов’язані в цілісному навчально-виховному процесі. Його вища мета – не просте засвоєння знань і навичок, а становлення повноцінної особистості учня в комплексі її граней. Це і розширення світогляду, і розвиток творчих здібностей, і, безумовно, набуття нових знань, збагачення життєвого досвіду. А головне – духовне зростання, що відбувається завдяки певному напруженню емоційно-почуттєвої сфери, без якого неможливе сприймання і творення мистецтва.

Саме це напруження є розвивальним імпульсом, поштовхом до осмислення своїх почуттів, а отже – глибшого розуміння себе, різних явищ життя і свого ставлення до них, тобто – формування системи цінностей і їх